

Bősze Péter

A magyar tudományos közlések nyelvének alakulása orvosi folyóiratainkban – Markusovszky Lajos

Szépen és magyarul írni tudományos közleményt jellem kérdése.¹
(BP)

BEVEZETŐ A magyar nyelvű orvosi folyóiratok a XIX. században jelentek meg, kezdve a sort az 1831-ben alapított *Orvosi Tár* című kiadvánnyal, Bugát Pál és Schedel Toldy Ferenc szerkesztésében. Az *Orvosi Tár* csupán két évtizeddel követte a világ első olyan orvosi folyóiratát (*New England Journal of Medicine*; 1812), amely ma is létezik.

Korábban is volt kísérlet:

„A XIX. sz. első éveiben Sándorfi József (1767–1824) kísérelte meg orvosi jellegű folyóirat kiadását, de az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások*nak mindössze három száma jelent meg 1803-ban” (4).

Égető szükség volt magyar folyóiratokra, hiszen korábban csak külföldi lapokban lehetett közölni, gazdagítva a külföldi, többnyire német orvosi irodalmat. Magyarul csak általános tudományos folyóiratok (*Erdélyi Múzeum, Tudományos Gyűjtemény*) adtak teret néhány orvosi tárgyú közleménynek. Az úr a hazai és a külföldi orvosi szakirodalom között tatóngó volt; ezen a téren is messze elmaradtunk. Nemcsak a kutatásban volt ez hátrány, de – és ez sokkal lényegesebb – az orvosok továbbképzésében is. Nem voltak összefoglaló, az orvosi ismereteket frissítő, kiegészítő közlemények, amelyekkel az orvosok naprakészen tarthatták volna tudásukat.

Az áttörést ebben is Bugát hozta: az *Orvosi Tár* megalapításával a hazai orvostovábbképzésnek is megteremtette az alapjait.

Az *Orvosi Tárnak* két korszaka volt: 1831–33 és 1838–48; közben anyagi okok miatt nem jelent meg. Bugát Pál szerkesztőtársa az első szakaszban Schedel Toldy Ferenc, a másodikban Flór Ferenc volt. Az arculat is különbözött: kezdetben az egyetemes orvosi nyelv megteremtése volt a cél, a második időszakban ez kiegészült az orvostársadalom ügyeivel foglalkozó írásokkal, pezsgőn tájékoztatva az orvosokat a tudományos eseményekről, szerveződésekéről, jogi, erkölcsi kérdésekről stb. Jelentősége rendkívüli volt.

Sajnos az 1848-as szabadságharc az *Orvosi Tárat* is maga alá temette.

Tiszavirág életű volt, mindössze négy évet élt (1842–46) a Schöpf-Merei Ágoston által szerkesztett *Magyar Orvos-Sebész és Természettudományi Évkönyvek* című folyóirat. A *Sebész Almanach*nak pedig csupán egyetlen kötete jelent meg 1843-ban.

A megtorlás éveiben egy német nyelvű folyóiratot adtak ki, mert magyar nyelvűt nem engedélyeztek. Címe: *Zeitschrift für Natur- und Heilkunde in Ungarn* (1850–60). Ebben tájékoztatták az orvostársadalmat az eseményekről, a tudomány fejleményeiről stb. Ez az *Orvosi Hetilap* térhódításának esett áldozatául, már nem volt rá szükség.

Majd egy évtizeddel a szabadságharc vérbefojtása után, 1857-ben alapította meg Markusovszky Lajos a mindmáig megjelenő *Orvosi Hetilapot*, a hazai orvosi folyóiratok büszkeségét, amely magyar örökség.

A világ hetedik legrégebbi olyan orvosi folyóirata, amely még ma is él. A *New England Journal of Medicine* (1812), a *Lancet* (1823), a *British Medical Journal* (1840), az *American Journal of Medical Association* (1848), a *Wiener Medizinische Wochenschrift* (1851), a *Münchener Medizinische Wochenschrift* (1854) előzi meg, és egyidős a holland hetilappal (*Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*). Tehát három, az angol világbirodalomban, egy az Egyesült Államokban és két, Európát uraló, német nyelven született folyóirat előzi meg.

Az *Orvosi Hetilap* mellékleteként adták ki a *Szemészet* (1864–1944), a *Közegészségügy és Törvénytörvényi Orvostan* (1865–97), a *Nő és Gyermekgyógyászat* (1864–65) és a *Gyermekgyógyászat* (1898–1905) című szaklapokat. A *Szemészet* azonos névvel ma is létezik; ez a második legrégebbi folyóiratunk.

1 Illyés Gyula írta: szépen és magyarul beszélni, írni jellem kérdése. A jelmondat ennek továbbgondolása.

Néhány évvel az *Orvosi Hetilap* megjelenését követően, 1861-ben jelent meg a *Gyógyászat* Poór Imre szerkesztésében. Létrejöttében személyes ellentétek szerepeltek: Poór összetűzése Markuszovszkyval. Szintén hetilapként jelent meg; 1944-ig adták ki. Mellékletei: *Államorvos* (1869–86), *Honvéddorvos* (1888–1914), *Medikus* (1893–1914).

Megjegyzés. Látható, hogy a XIX. század vége felé az orvostudományi szakágak, társaságok, szervezetek szerint is jöttek létre folyóiratok, egyre több, és többnyire mellékletként. Több közülük önállóvá vált, például: *Szemészet*. Sok csak néhány évet élt, de voltak évtizedeken át megjelenők is. Legtöbbnek a világháborúk vetettek véget.

A *Gyógyászatot* a *Közegészségügyi Kalauz* (1879–1914) és az *Egészség* (1887–1944) című folyóiratok, és még sok más lap megjelenése követte.

A második világháborúból felocsúdván, az 1950-es évektől a különböző szakmák folyóiratai szinte elárasztották az orvostársadalmat (3a).

A magyar orvosi tudományos nyelv alakulását lényegében az *Orvosi Tár* és az *Orvosi Hetilap* vizsgálatával tanulmányozhatjuk, összevetve más tudományos folyóiratok nyelvével.

AZ ORVOSI TÁR NYELVE A szövegezésben idegen szavak elvétele fordulnak elő, angol egyáltalán nem; itt-ott telivér deák szavakkal találkozunk (*passivus részvétel, publicitások, therapia, resultátumait*), szigorúan latinosan írva; a magyaros írásmódnak még nincs nyoma.

A korszak (a XIX. század közepe) jellegzetes írásjele az írásjelezési hiánnyal (például az *a'* után [*a'* gyógyszer-tudomány], az *'s* előtt [*'s* így], a jelöletlen birtokos viszonyban [*betegség*' kezelése]); ez a folyóirat szövegeiben sem marad el (*'s a' képzetek' sebes cseréje' tárgyaivá*).

Régies, ma már elfeledett szókkal is találkozunk (eleven közködés, havírás, mik stb.), és régiesnek hat a szépirodalomban honos ízes kifejezések, jelzők használata a tudományos írásokban (*pirulnunk kell, hogy; a' haza' keblében; az orvosi praxis' tengerére*).

A helyesírás egységes, ebben nyilván szerepe volt annak, hogy ekkor (1832) jelent meg a Magyar Tudós Társaság első helyesírási szabályzata, melynek összeállításában az *Orvosi Tár* szerkesztői is munkálkodtak. A *cz* még megvan (*czéljai*), miként a kettős *ly* (*mellyek*) és a többes számban a *j* (*fiajik*); a *v* hasonlása még nem következett be (*ösze*).

Jellemzők a hosszú mondatok. Ezek nem terjengősek, csak hosszúak. Észszerűen következnek a tagmondatok egymás után, nincs szükségtelen bennük. Szabatos és érthető a fogalmazás. Ma ezeket több mondatban íránk.

„Vannak ugyan a' külföldnek ezen célra szolgáló több időszak munkáji, mellyek itt ott, 's leginkább hazánk' fővárosaiban lakó orvosaink' kezeiben megfordulnak: de oly közönségesekké, mint azt ohajtani lehet, soha nem vállhatnak: részint a' kisebb értékű orvosok', kivált seborvosok' állapotjához képest nagy árok, részint a' nyelv miatt, melly sokakra nézve kisebb nagyobb akadály, kik universitási pályájokon főképp vagy éppen kizárólag deák vagy magyar munkákkal éltek.”

Vannak ugyan a' külföldnek ezen célra szolgáló több időszak munkáji, mellyek itt ott, 's leginkább hazánk' fővárosaiban lakó orvosaink' kezeiben megfordulnak: de oly közönségesekké, mint azt ohajtani lehet, soha nem vállhatnak.

Részint a' kisebb értékű orvosok', kivált seborvosok' állapotjához képest nagy árok, részint a' nyelv miatt, melly sokakra nézve kisebb nagyobb akadály, kik universitási pályájokon főképp vagy éppen kizárólag deák vagy magyar munkákkal éltek.

Vannak ugyan külföldi folyóiratok, amelyek eljutnak, főleg a fővárosi orvosokhoz, de ezek nem lehetnek olyan közkeletűek, mint kellene. Részből, mert az általános orvosoknak, főleg a sebészeknek drágák, másrészt a nyelv miatt: ugyanis azok, akik magyar vagy deák nyelven szereztek orvosi képesítésüket, sokszor nem értik.

Az orvosi szakkifejezéseknél jól látszik a megfeszített küzdelem orvosi nyelvünk elmaradottságával.

Például: „Ezekből az üregfekélyeknek létalapos felosztása következik két fő rendre, 's ezeké' több változatokra (varietates). T. i. azok vagy egy tág üreget képeznek 's megtartják az üres fekély (ulcus cavum) nevet szoros értelemben véve; vagy pedig cső formájúak 's megkülönböztetés végett öblöknek (sinus) hívatnak: mellyek is a' sípfekélyekhez való nagy hasonlatosságok' tekintetéből közönségesen sípos fekélyeknek (ulcera fistulosa) 's székökre nézve különösen bőr-, hús-, csont-, fog-, mirigy-, továbbá végbél-, hudső-, hüdhollyag-, mell-, has- és medence sípoknak is nevezethetnek: csakhogy az utóbbiakhoz oda kell tenni a' »tökéletlen« melléknevet, mert azok sokszor a' nevezett organumokba be' is hatnak 's így valódi sípokká válhatnak.”

A példából látható, hogy a magyar nevezeteket magyarázzák a zárójelbe tett görög-latin szakkifejezéssel. Számos elnevezést már nem használunk (*síp* = sipoly; *hüdhollyag* = húgyhólyag). Az „üregfekélyek” helyét illetően helyett a *székökre nézve* kifejezést használja.

Összegezve: az *Orvosi Tár* szövegei magyarul, viszonylag tömören, terjengősség nélkül íródtak a kor írásmódjában, de hosszú mondatokban. A közleményekben az idegen nevezetek magyarázásának küzdelme tükröződik.

AZ ORVOSI HETILAP NYELVE ÉS MARKUSOVSZKY LAJOS

MARKUSOVSZKY LAJOS Az első, ma is meglévő magyar orvosi folyóirat, az *Orvosi Hetilap* alapítója, a magyar egészségügyi oktatás egyik szervezője.

1815-ben született Csorbán, és 1893-ban halt meg Abbáziában. Apja ágostai hitvallású evangélikus lelkész volt. Iskoláit Csorbán, Rozsnyón, Késmárkon végezte. Egyetemi tanulmányait Pesten a jogon kezdte, de „lelke vonzalmát követve” (7) az orvosi egyetemen fejezte

Markusovszky Lajos (1815–1893)

be. Közben gróf Festetics Leó családjánál végzett nevelői munkát, hogy meg tudjon élni. Balassa János sebészprofesszor tiszteletbeli segédje lett. Rövid időt Párizsban, majd két évet Bécsben töltött, itt ismerkedett meg Semmelweis Ignáccal. Hazatérése után Balassa munkatársa lett. Érdeklődés: ketten vezették be az éterbódítást, amellyel Markusovszky először saját magát bódította.

A szabadságharcban honvédorvosként szervezte a sebészetet. Közben átmenetileg a fővárosi sebészeti klinikát is irányította. A szabadságharc bukása után megfosztották állásától. Azt az álmát, hogy sebészként dolgozzon – amelyre hivatást érzett –, nem valósíthatta meg.

A fogságból szabadulva Balassa magánorvosi munkatársa lett. Balassa körül szerveződött a hazai orvospépzést, közegészségügyet szervező haladó csoport; a munkában Markusovszky tevékenyen részt vett. Protestáns vallása miatt visszautasították magántanári kinevezését. Házi- és magánorvosként dolgozott, később Eötvös József minisztériumában tanácsos lett. A Magyar Tudományos Akadémia tagjává választották.

Munkássága szerteágazó. Miniszteri tanácsosként lehetősége volt a magyar orvospépzés megszervezésére, a magyar közegészségügyi rendszer kiépítésére, az egyetem közegészségügyi tanszékének létrehozására – az Országos Közegészségügyi tanács elnöke volt. Javaslatára hozták létre a Kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetemet. Fáradhatatlanul dolgozott az egyetem oktatási színvonalának emelésén. Létrehozta a *Magyar Orvosi Könyvtár Társulatot*, amely meghatározó volt a magyar nyelvű orvosi irodalom fejlődésében.

Markusovszky Lajos három évtizedet meghaladón szerkesztette az *Orvosi Hetilapot*, amelyet a „*Honi és külföldi gyógyászat és kór bűvárlat közlönye*”-ként indított útjára 1857-ben.

Az *Orvosi Hetilap* nyelvét korszakolva elemezhetjük; az egyes korszakok többé-kevésbé a főszerkesztőkhöz kötöttek. Az orvosi nyelv szerint négy korszakot különböztethetünk meg:

- Az első korszak az alapítástól 1922-ig tartott. Eme szűk fél évszázad zömében Markusovszky szerkesztette a folyóiratot, 1889-ig. Az utolsó években Balogh Kálmán (1862–1889) lett a helyettese, Markusovszky utolsó éveiben a főirányítója is. Utánuk a magyar orvostudomány két kiemelkedő személye, Hógyes Endre (1889–1905), majd Lenhossék Mihály (1905–22) vette át a főszerkesztést; az utóbbi fáradhatatlan munkatársa Székely Ágoston volt. Ők töretlenül folytatták a Markusovszky által megkezdett utat, beleépítve saját szellemiségüket.
- A második korszak a két világháború közötti időszak, Vámosy Zoltán főszerkesztésével (1923–44).
- A harmadik időszak a II. világháborút követő négy évtized. A főszerkesztő Trencsényi Tibor volt; ő indította újra a folyóiratot (1944), és vezette a kommunizmus elnyomó éveiben az 1989-es rendszerváltásig.
- A negyedik időszak a rendszerváltástól nyúlik napjainkba. Főszerkesztők: Fehér János (1989–2010), Rácz Károly (2010–16) és Papp Zoltán (2017–).

AZ ORVOSI HETILAP CÉLJA ÉS ELSŐ IDŐSZAKA

Célja

- Részben híradás az orvostudomány egészéről, belföldi és külföldi eseményeiről egyaránt. Nemcsak tudományos közleményekről van szó, de a tudományos társaságok tevékenységéről, az egészségügyi ellátás kérdéseiről és az oktatásról is.

Például: Így írt Markusovszky *Az orvos-gyógyszerész tanuló ifjusághoz* című közleményében 1857-ben:

„Az 1857/8-iki tanév kezdetét vette, s a két haza rónáiról és hegyeiről összesereglett a tanuló ifjuság magyarhoni egyetemünk csarnokaiba, megkezdendő vagy folytatandó szaktudományi kiképzésétét. [...]”

A művelt ember a jelen pillanat tudatával a múltat és a jövőt egyesíti, s egyediségén kívül családjá, nemzete és az emberiség életét és sorsát érzi kebelében. A nemzedékek egymásután sírba szállnak; de azon vágyak, remények és eszmék, melyek iránt lelkesültek nem temetettnek el velük. A velünk született ösztön, mely törekvéseinknek irányt, fejlődésünknek nemzeti jelleget, történelmünknek saját jellemet adott, utódainkban ismét föléled, s a világ küzdterén megtörhetetlen eréllyel újra meg újra nyilvánul. Ez a természet törvénye, mely alól nem vonhatja ki magát senki, mely szellemi életünket föltételezi, s mely csak végképeni enyészetünkkel hal el.” (5a)

Közreadott továbbá köszöntéseket, megemlékezéseket, elnöki megnyitókat stb.

Markusovszky megemlékezése Bugát Pálról:

„Bugáttal a magyar orvosi irodalom egyik előharcosa szállt sírba... az érdem, mit magyar orvosi irodalmunk kiművelése körül szerzett, maradó emléket biztosít számára irodalmunkban, s hazafiai buzgósa utánzásra méltó például szolgálhat a jövő ivadékaiknak is. [...]”

...[F]őtevése volt az idegen műszavakat orvosi nyelvünkbe kiküszöbölni s magyar orvosi műnyelvet kialakítani, teremteni: ő magyar, megfelelő kifejezést keresett az idegen nyelven meglévő fogalom számára, s ahol ilyet nem talált, ott alkotta, teremtette azt merészen, sőt néha erőszakosan, de sokszor jó szerencsével is.” (5c)

- Megőrizni a hazai orvosok, kutatók munkáját. Felfoghatatlan, hogy néhány évtized alatt milyen hihetetlen nagy ismeretanyag tárolódott a folyóirat hasábjain; ezek zöme elveszett volna. A tudományos munkákban is magyarul fogalmaztak, egy-egy görög-latin nevezet nagyritkán fordul elő. Markusovszky 1864-ben így írt:

„A mult idők nőkör-buvárai az ivarszerveknek nemcsak különféle lobjait mindennemű következményeikkel együtt, hanem sok más kórt is a hiányzó, fájdalmas és túlbő hős szám, a fehérfolyás és méhszenv neve alá foglalták össze. Az amenorrhoea például lehetett következménye a peteképző szervek hiánya, elpusztulása vagy hevenyded petefészekbántalmaknak” (5b).

- Megteremteni a magyar nyelvű tudományírást a latin és a német helyett.

AZ ELSŐ KORSZAK NYELVE

A magyar nyelvű tudományírás maradéktalanul megvalósult: csak magyar nyelvű közlemények jelentek meg, méghozzá gyönyörű magyarsággal; idegen szavakat jóformán nem használtak, még a betegségek leírásánál is csak elvétve.

A másfél évszázaddal ezelőtti írások folyékonyan olvashatók, csupán csöppnyi régies ízük van. Jellemzően hosszú mondatokat fogalmaztak, de a mondat szerkezet tökéletes, a tagmondatok észszerűen épülnek egymásra. A régies színezetet leginkább néhány elavult vagy már ritkán használt szó (*nőkör-buvár, hős szám, méhszenv*) adja. A *cz* még használatos, és gyakori a rövid *u* a hosszú helyett. A kettőspont és a pontosvessző szóközzel követi az utolsó betűt.

A köszöntésekben, beszámolóokban, megemlékezésekben stb. fennkölt gondolatok fogalmazódnak meg érzelmes szavakkal, átítva hazafias érzelmekkel. Bizonyára ez volt jellemző a kor szellemére, ekkor vált közüggé a nyelv kérdése – a magyarul fogalmazás ennek gyümölcse.

AZ ELSŐ KORSZAK ÉS AZ ORVOSI TÁR ÖSSZEVETÉSE

Két teljesen más időszak alig 30 év távlatában. Bugát és az *Orvosi Tár* az idegen kifejezések magyar megfelelőit keresi, ez a műszavak alkotásának korszaka. Szótár kell az írottak megértéséhez. Bugát munkásságával megszületett az egyetemes, a magyar nyelvi egyetemi oktatásra alkalmas orvosi nyelv. Az *Orvosi Hetilap* első időszaka a megteremtett egyetemes orvosi nyelv használatának kora. Markusovszky így írt erről:

„Túl vagyunk azon az időszakon, melyben orvosi tudományunk a magyar műszavak ismeretében állott, s tudós közöttünk az volt, ki ily műszavakat kiállítani tudott; de hogy ez időszakon túlmehtünk, hogy a figyelem most kiválóan a tárgy felé fordulhat s magát a tudományt vehetjük művelés alá, azt mégis sok tekintetben azon

árkászoknak köszönhetjük, kik a mai kor számára az útát egyengették s a tudományművelés egyik főszeközének, a nyelvnek kiállításán több-kevesebb sikerrel fáradoztak” (5c).

MÁSODIK KORSZAK A második korszak a XX. század második negyede (1923–44), a két világháború közötti időszak. A főszerkesztő Vámosy Zoltán volt, aki töretlenül folytatta nagy elődeinek nyelvi szemléletét. Ő már megfogalmazta és határozottan szétválasztotta a nemzetközi és az anyanyelvi tudományt:

„A tudomány maga nemzetközi közkinccs, de a közlési módja feltétlenül nemzeti, és írójának arra kell törekednie, hogy minél tökéletesebben az legyen. Magyarul írunk tehát, ha magyar nyelven írunk, mert magyarságunk csak annyit ér, amennyi értéket mi magunk tulajdonítunk neki.”

Hitvallása a magyar nyelvű magyar orvosi nyelv; rámutatva, hogy magyarságunk és a magyar nyelv használata a tudományok írásában is kéz a kézben jár.

Példa az *Orvosi Hetilap* 1942-es számából (6):

„H. G. 64 éves gazdasági cselédt orvosa bélzárdás miatt küldötte be a kórházba. Behozatalkor a beteg és kísérője is elmondja, hogy mindössze 4–5 napja gyengélkedik, azelőtt soha beteg nem volt, gyomra nem fájt. Utóbbi időben keveset fogyasztott és étvágytalan volt, néha bűzös felbőgőzése voltak. 2 nap előtt hányt, azóta azonban nem. Enni nem kíván, puffadtnak érzi magát, széke állítólag 9 nap óta nem volt. A rendkívül elesett férfit betegnek nyelve száraz, bevont, érelkése 140, könnyen elnyomható volt.

...a pylorustól tenyérsnyi, ujjbegyet befogadó kökemény fekély volt tapintható, amely a lépkapuval, a vastagbéllel majdnem elmozdíthatatlan, ökölnél nagyobb tömeggé nőtt össze.

...a középső metszést zártuk és coecostomiát készítettünk.”

...A kórelőzményben semmi olyan adat nem volt...

...ilyen kórismével is küldte be a beteget a kórházba.

...a mélybe terjedő fekély átlukadásakor ugyanis májálatti tályog is keletkezhetik, amely azután később áttörhetik a vastagbélbe.”

Szabatos magyar nyelvű fogalmazás, elvétve egy-egy görög-latin nevezet (szervrész, műtétfajta – összesen három a majd kétoldalas közleményben), szigorúan idegenesen írva. Máshol magyarul: „vakbélzárdát készítünk”. Vigyáztak arra, hogy ne írják az idegen szót magyarosan, mert azzal kaput nyitnak a jövővényszóvá válása felé. Nem találunk olyanokat, mint: az anamnézisben az szerepel; a laparotomiát zártuk, diagnózissal utalta stb. Gondosan vigyázták az ikes igéket.

Vámosy nemcsak elkötelezett volt a magyar nyelvű tudományírás mellett, de művelte is azt: harcolt az idegen szavak, a magyartalan kifejezések, szófüzések ellen, és megjelentetett a nyelvvel, orvosi nyelvünkkel foglalkozó írásokat is, például Tiszamarti Antal *Orvosi nyelvünk magyartalanságai* című cikkét; sőt szerkesztett *Nyelvművelés* című rovatot is. A közlemények magyartalanságáról írt összeállításában értetlenségét is kifejezi, csodálkozva, hogy a szerzők nyelvünk rontását mennyire nem érzik „hazafiatlanságnak”, de még hibának sem.

HARMADIK KORSZAK Ez Trencsényi Tibor főszerkesztésének időszaka, az 1944 és 1989 közötti 45 év. Fárad-

hatatlanul dolgozott Markusovszky méltatlanul feledett emlékének feltámasztásán, s ezt el is érte.

„Amikor 20 esztendővel ezelőtt, 1955-ben a kórház kertjében mellszobrát avattuk és az utódok kegyelele emléket emelt a gazzal borított sírhant fölé, akkor még arra kellett buzdítani, hogy törjük meg azt a csendet, amely Markusovszky Lajos sírját és szellemi hagyatékát évtizedek óta megüli...” (7)

Mint megannyi kiváló orvosunk, Trencsényi érdeklődése is jóval túlterjedt a beteggyógyítás hivatásán:

„Nekem az emberi ismeretek bővítése, a műveltség terjesztése látszott életem legszebb feladatának; a tudomány, az igazság keresése és búvárlata volt eszményképem.”

„... tapasztalván azt, hogy hazám akkori viszonyai tervezett pályámnak nem kedveznek s a tudomány rohamos haladása mellett az élet gyorsan múlik, egy német mondat vezérfonalán indultam, mely azt tanácsolja... Ha nem lehetsz a tudomány művelője, akkor igyekezz legalább a tudósok, kutatók világító lámpása lenni, s látván azt, hogy a magyar orvosi irodalom és nemzeti munkálkodás e téren pang..., indítottam meg... az Orvosi Hetilapot, kijelöltem annak célját...” (7)

Mint az idézetekből is kitűnik, Trencsényi szépen és magyarul írt, kerülte az idegen szavakat. Ezt a szemléletet vallotta az *Orvosi Hetilap* szerkesztésében is. Azt az emberfeletti és összeütközésekkel teli munkát, hogy a kéziratokat magyarítsa, illetőleg azt a szerzőktől a végsőig megkövetelje, nem vállalta. Ennek következménye, hogy egyre több az idegen nevezet a közleményekben.

„Hasonlóképpen, a cardiologusok többsége felelősséget érez a pulmonális betegek iránt.”

Magam is sok idegen szakkifejezést írtam az *Orvosi Hetilapban* megjelent első közleményemben az 1960-as évek vége felé. Nem volt követelmény a magyar megfelelő írása, nekünk meg senki nem tanította a magyar nyelvű tudományírást. Az idegen szavak idegenes írása még előírás volt, miként a szabatos magyar mondat szerkesztés is. Az angol hatása még csak sejlik. Összegezve: a második korszaktól csak a görög-latin nevezetek gyakoribbá válásában tér el.

NEGYEDIK KORSZAK Az angol kifejezések elterjedése jellemző, társulva a szükségtelenül használt idegen szavak sokaságával. Mintha nemzetközivé akarna válni a magyar orvosi nyelv. Megváltozott a fogalmazás, a mondat szerkesztés: a hosszú, bonyolult, magyartalan szerkezetű mondatok uralkodnak. Értelmüket néha ki kell bogozni; nemegyszer félreérthetők. Olyannyira ez a szokás, hogy szinte az embernek az az érzése támad, hogy ez a követendő példa, ez a helyes, idegen szakkifejezéssel: a nyelvi norma. Természetesen nem mindenki követi ezt az írásmódot; így is, úgy is írt közlemények vegyesen fordulnak elő. A XIX. század végi, XX. század eleji magyar szaknyelvű közlemények azonban fehér hollónak számítanak.

A változások oka az orvostudomány hatalmas fejlődése, ismereteink átírása a molekulák szintjére nemzetközi

angol nyelven. A fogalmak sokaságának nincs magyar megfelelője. Feltételezhető, hogy a bonyolult mondat szerkesztés is az angol nyelvi hatásra vezethető vissza:

- részben, mert az angol nevezet használatával a mondat szerkezete hozzá idomul;
- másrészt az angol nyelvű szakírás folytonos olvasása miatt. Az angolul írtak magyar nyelvbe foglalása jellemzően fordításszerű, méghozzá mondatról, nem lényegről fordítás; valamiféle tükörfordítás, amely óhatatlanul kifecmítja a magyar mondat szerkezetét.

Elterjedt a görög-latin nevezetek magyaros írásmódja; csak egy-egy tárgykörnél őrződik idegenes írás, például a betegségek esetében. A molekulanevek sokasága a betűszók áradatát hozta. Részletesen: lásd a magyar tudományírás mai nyelve részt.

A tudományírás a kor szellemének tükré.

Összegezve: ebben a szakaszban is a kor szelleme tükröződik az orvosi tudományok írásában. A rendszerváltás utáni időszak a nemzetközi irányzatok kora.

A GYÓGYÁSZAT ÉS EGYÉB FOLYÓIRATOK NYELVE

Alapjában véve nem tér el az *Orvosi Hetilapról* írtaktól. A görög-latin nevezetek magyarítása a szaklapokban a XX. század elejére is átnyúlik. Az irányzatok mindegyikében egyformák, legfeljebb a főszerkesztők egyéniségéből ered némi változatosság, de ezek sem érdemiek. Például kifejezettebb lehet a szépirodalmi színezet.

Néhány példa XIX. századi *Gyógyászat* című folyóiratról (2):

„A nagyon kifejlett máj, különösen a jobb lebeny felülete zsíros külsejű volt, egyformán szürkés vörös színű és a bemetszésnél csak kevés vércsöppet engedett előszívárogni; a nagyon kitágult epehólyag átlátszó zöld...”

Néhány cím:

A heveny sárga májsorvadás (typhus icteroes)

Az úgynevezett méhszenv (hysteria) lényege és tünetei

Az érhályog

Az edényhártya üreges rákjának egy esete

A magyar tudományos akadémia (Arany János)

Gümőkör – agyhártyalob, ideghártyalob stb. szemtükrök segítségével jelezve

Ugyanaz a magyarálat fogalmazás, mint az *Orvosi Hetilapban*.

A MAGYAR TUDOMÁNYÍRÁS MAI NYELVE

A jelen magyar orvosi tudományírás nyelve angolosodik. Az angol nevezetek egyre gyakoribbak, már a görög-latin kifejezéseket is kezdik kiszorítani. A közleményekben szokásosan keverednek az angol, a görög-latin és a magyar szakkifejezések; az utóbbiak háttérbe szorulásával.

- Sajátos az angol nevezetek magyar megfelelőinek, tükröfordításának a mindenáron való használata; akkor is, ha szükségtelenek, sőt hátrányosak, mert gátolják a tömör magyar fogalmazást.

Például:

A petefészekrák kiújulásának esélye még abban az esetben is jelentős, ha az első műtétnél a teljes daganateltávolítást sikerült elérni...

Az *optimal debulking* jelentése a *teljes daganateltávolítás*. Alkalmazásával a mondat terebélyesedik: *a teljes daganateltávolítást sikerült elérni* (44 leütés) egyszerűen is kifejezhető az *optimal debulking* nélkül: *a daganatot teljesen eltávolítottuk* (35 leütés).

Az angol nevezetek (vagy magyar megfelelőik) használata hajlamosít az angolos mondat szerkesztésre.

A csak nyirokmirigyáttét formájában jelentkező kiújult daganat kórjólata is kedvezőbb, mint az azon kívüli áttéteké, a teljes túlélés és a betegségmentes túlélés tekintetében is.

Az angol tömörebben fogalmaz, de egyező tagolásban:

The prognosis of sole lymph node recurrence is better than that of the others, in terms of overall and disease-free survival.

A csak nyirokmirigyáttét formájában jelentkező kiújult daganat azt jelenti, hogy a csak a nyirokmirigyben jelentek meg a ráksejtek, újult ki a daganat, máshol nem (önálló nyirokcsomó kiújulás).

Tömör magyar mondat szerkezettel:

A túlélés és a daganatmentes túlélés is az önálló nyirokcsomó kiújulásoknál a leghosszabb. (A leghosszabb névszói állítmány magában foglalja az összevetést az egyéb kiújulásokkal.)

- A fordításszerű fogalmazás. Az angol nyelvű irodalomban jelennek meg az újdonságok, klinikai vizsgálatok eredménye és a napi munkánkhoz szükséges sok egyéb adat. Ezek felhasználása magyar közleményben hajlamosít az angol mondat fordítására vagy fordításszerű átalakítására. Ez lehetetlenné teszi a helyes magyar mondat szerkesztést és elkerülhetetlenné a terebélyes fogalmazást. Például:

„A Cochrane adatbázis szerint a PET-CT vizsgálat és a diffúzió-súlyozott MRI vizsgálat érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT vizsgálatét a daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében (elsődleges daganateltávolító műtét esetén). A PET-CT vizsgálat mellett szóló bizonyítékok magasabb fokúak, mint a DW-MRI vizsgálat esetében, de nem érik el azt a szintet, hogy a rutin klinikai használatban javasolják azt (alacsony és közepes szintű bizonyíték), ugyanakkor klinikai tanulmányok keretében, illetve a CT melletti társ-képfalkotóként indokolt lehet a használatuk.” (583 leütés)

Bonyolult, terebélyes, angolos bekezdés.

„...[A] daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében” – ez a mondandó lényegi része, ezért a mondat elejére tesszük. A mondat végére vetve angolos. A zárójelben hozzátett kiegészítés (elsődleges daganateltávolító műtét esetén) terebélyes: jelzőként egy szóval is kifejezhető: az elsődleges daganat teljes eltávolíthatóságának megítélésében. Az elsődleges daganateltávolító műtét nyilván az elsődleges daganat műtete. ...in terms of optimal debulking of primary tumors.

Jó a mondat hangsúlyos része, mert az állítmány előtt van: *a PET-CT vizsgálat és a diffúzió-súlyozott MRI vizsgálat érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT vizsgálatét...*

Mágneses magrezgés vizsgálat/rezonanciavizsgálat, mágneses magrezgés készülék. Szokásosan betűszóval (MR) használjuk. Az angol név (*magnetic resonance imaging*) után MRI betűszóval is írják – az MR teljesen megfelelő. A *diffúzió-súlyozott* magyarul *dramolttatásos*.

Az MR, CT, PET-CT vizsgáló módszer, szükségtelen kiegészíteni a vizsgálat szóval.

„...[M]ellett szóló bizonyítékok magasabb fokúak” – megrögzött ragaszkodás a nemzetközi irodalomhoz (*the evidence is higher*); „...nem érik el azt a szintet, hogy a rutin klinikai használatban javasolják...” (*but does not reach the level of recommendation for routine clinical practice*) – valójában nem a bizonyítékok javasolnak, hanem mi, a bizonyítékok alapján.

A bekezdés második mondata nagyon hosszú, és kihagyható elemeket tartalmaz, például alacsony és közepes szintű bizonyítékok – szintén angol (*low or intermediate level of evidence*). A bekezdés egyes részei összevonhatók, így lényegesen rövidíthető. A magyaros változat nagyjából 40 százalékkal rövidebb; ez óriási helymegtakarítás.

Magyarosan: A Cochrane könyvtár bizonyítékai szerint az elsődleges petefészekrákok teljes eltávolíthatóságának megítélésében PET-CT és az átáramlásos MR érzékenysége és fajlagossága meghaladja a hagyományos CT-jét. A PET-CT ugyan valamivel pontosabb, mint az MR, de nem annyira, hogy a klinikai gyakorlatban azt végezzük. A klinikai vizsgálatokban viszont javasolt, és szóba jön a CT kiegészítéseként is. (391 leütés)

A példa jól mutatja, hogy a mondatról mondatra fordítás, az angolul írt szöveg tükröfordítása járhatatlan út. Csak az ismeret szükséges, a szövegkörnyezete nem. Az új ismeret birtokában magyarul kell a mondatot, bekezdést szövegezni; helyesen, tömören csak így lehet írni. A példában a magyarosan fogalmazott bekezdés több mint 30 százalékkal rövidebb!

- Elharapódzóban van az angol szakkifejezések használata (*off-label, follow-up, optimal debulking* stb.). Ezeket még angolosan írják, de például az imélt (e-mail) már magyarosan.
- Rengeteg a rövidítés. A molekulanevek szabvány (nemzetközi) betűszói elkerülhetetlenek. Az alkalmi rövidítések azonban feleslegesek; ez is az angol nyelvű tudományírás utánzása.
- Teljesen összevissza a mozaikszók és a tartozékelemek társítása (*TNF α , TNF- α , TNF α , α TNF; hepatitis A, hepatitis-A, A hepatitis, A-hepatitis* stb.). A kérdést a nemrégiben megjelent orvosi nyelvi helyesírási útmutató hivatott szabályozni (1).
- Jellemző továbbá a magyarosan írt görög-latin nevezetek minduntalan használata.

A sort még hosszasan folytathatnám, ezek csupán a leginkább szembeszökők.

IRODALOM

1. Bősze Péter *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* Budapest, Medicina Kiadó 2019.
2. *Gyógyászat* 1869;9.
3. Kapronczay Katalin *A magyar orvosi szaksajtó, könyvkiadás, információs rendszer* In: Kapronczay Károly *Fejezetek 125 év magyar egészségügyének történetéből* Budapest, SOMKL 2001:213–32(a).
4. Kiss László *Egy füstbe ment terv: az első magyar orvosi szakfolyóirat. 250 éve született Sándorffi József* Magyar Orvosi Nyelv 2017;1:25–8.
5. Marikovszky György *Markusovszky Lajos válogatott munkái* Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat 1905:5(a), 265 (b), 309(c).
6. Nánay Andor *Nagy görbületi fekélyből keletkezett gyomor-vastagbél sipoly* Orvosi Hetilap 1942;49:581–2.
7. Trencsényi Tibor *Klinikai szervezéstan, kényszerű engedmények, el-
lentmondások korunk orvostanában* Orvosi Hetilap 1975;116:2343.

Szauer Ágoston

BETŰZŐ

Az o betűbe, ím, lelátni,
kiszáradt kút havas fenékkal.
És észlelhetné talán bárki
asztali fénynél egyik éjjel,

hogyan ott lent változó a tájék,
s a szótól hogyan függ a mélye.
Alávetül megannyi árnyék.
Kósza jelentés menedéke.

JELENLÉT

Isten valódi, ős neve
egy nyelven túli létező.
A szóköz azzal van tele.
S a szó is mindig éppen ő.

JELENTÉS

A szó egy tartomány,
burjánzó, tág vidék,
hol kép, máshol homály —
sejlőn vibrál a lég.

Mögötte égdarab.
Oldalt kell állni itt.
Egy takart sáv marad,
bosszantó egy kicsit.

SZÓ

Lehetne kék is, sárga,
márvány vagy lepke szárnya,
küldvén előre, hátra,
suttogva csigaházba,
mondani gyúlva, fázva,
káromlóan, imázva,
kiáltva pusztaságba,
ültetni szélre, sárba,
és várni, hátha, hátha...

SZÜKÍTÉS

Ha több tagmondat van,
elrejtik a hibát,
hitelteleníti
egyik a másikat.

Csak egy szó hiányzik —
bukkanna már elő,
s behálózna mindent
egy jelentésmező.

TAN

A nyelv a képet sűrűn átfedi —
szúnyoghálón át ember, lomb, gyümölcs.
A valóhoz, mely tiszta, isteni,
hallgatni kéne, mint egy messzi bölcs.